

Список використаних джерел

1. Бабичева Ю.В. Поэтика заглавия // Вестник ТГПУ. – 2000. – Вып. 6. Серия: Гуманитарные науки (филология). – С. 61-64.
2. Белов В.А. Типы заглавий и пропозициональная организация текста : (на материале романа А. Белого «Петербург») / В.А. Белов // Вестник Волгоградского государственного университета. – Сер. 2. Языкознание. – 2010. – № 1 (11). – С. 192-195.
3. Ламзина А.В. Заглавие // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / Под ред. Л.В. Чернец. – М. : Высшая школа; Академия, 1999. – С. 94-107.
4. Сухих И.Н. Прыжок над историей («Петербург» А. Белого) / И.Н. Сухих // Белый А. Петербург : [роман]. – СПб. : Кристалл, 1999. – С. 5-42.
5. Штыгашева О.Г. Художественный синтез в романе Андрея Белого «Петербург» : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.01 / О.Г. Штыгашева. – Якутск, 2008. – 224 с.
6. <http://www.rsuh.ru/news/detail.php?ID=92639>

Summary. The research of headings has been recently enriched with multiple-aspect works, but the headings of Andrei Belyj's fiction has not yet been interpreted scientifically. This article is dedicated to the structure of the novel of Andrei Belyj "Petersburg", and, respectively, to the headings of its structural components: chapters etc. The article proves that in the names of the chapters themselves the specifics of the experimental Symbolist novel is reflected, and the headings require a more detailed and multiple-aspect research.

Key words: text name, heading, language units, structure text components, text structure, strong text position.

УДК 811.161.2

Р.В. Познанський

НАЙМЕНУВАННЯ АГРАРІЇВ, МОТИВОВАНИХ ДІЄСЛОВАМИ ЛСП «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)», В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються найменування працівників сільського господарства, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові, зокрема окреслюються особливості їх семантики, зв'язки з аналогічними відсубстантивними найменуваннями, виявляються їх функціональні можливості та типологія.

Ключові слова: віддієслівна деривація, агентив, найменування працівника аграрної сфери, ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)».

Вивчення окремих груп лексики з погляду мотивованості та словотвірних зв'язків окремих лексем – один із перспективних напрямів досліджень як у галузі лексикології, так і дериватології, адже, з одного боку, це дозволяє не тільки виявити спільні та відмінні семи, архісеми та інші компоненти, які об'єднують й водночас формують опозиції лексичних одиниць певної групи, а й також, з іншого боку, виявити типові моделі та засоби номінації в певній мові, простежити за її словопороджувальними механізмами. У цьому аспекті вивчення номінацій аграріїв особливо актуальне, адже становить неоднорідний пласт лексики: від найдавніших номенів селянина, хлібороба до сучасних назв представників сільськогосподарських професій. Водночас такі номінації становлять пласт активної лексики на позначення фрагмента дійсності, вкрай важливого для повсякденного життя українця, у зв'язку з чим їх словотворча продуктивність прогнозовано вища. Пор., напр., узагальнення, зроблене свого часу О. Земською: «у слів, які стосуються цілеспрямованої діяльності людини, сфер, важливих для життя людини, словотвірні парадигми ширші, ніж у слів, що називають явища іншого ґатунку» [5, 16]. Усе це, а також той факт, що такі деривати ще не були предметом спеціального наукового дослідження, зумовлює актуальність обраної теми. **Метою** пропонованої розвідки є всебічний аналіз іменників-назв виконавців дії, мотивованих дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)». Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: окреслити структуру субстантивного блоку словотвірних парадигм дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)»; простежити за реалізацією словотворчої спроможності твірних дієслів у семантичній позиції «виконавець дії»; з'ясувати пере-

думови появи агентивних дериватів; виявити структурно-семантичні особливості похідних назв виконавця дії.

Загалом номінації, що стосуються усіх аспектів будь-якого виробництва, можна чітко структурувати з позицій предметного членування на основі актантів та поширювачів, що входять до валентної рамки центрального дієслова *виробляти* (*виготовляти*), адже будь-яке виробництво в ідеалі – це процес **вироблення** (виготовлення) якогось продукту. Таким чином, будь-яке виробництво як певним чином організований процес чи комплекс технологічних процесів складається з певних структурних компонентів, які позначаються в мові відповідними лексемами чи, рідше, кількаслівними найменуваннями. До таких компонентів (чи структурних елементів) можна віднести: *виробник* – номен, який репрезентує лівобічну валентність позиції суб'єкта дії (хто виробляє); *споживач* – репрезентує правобічну валентність позиції адресата дії (для кого виробляє); *виріб* – репрезентує правобічну валентність позиції об'єкта дії (що виробляє); *матеріал* – репрезентує правобічну валентність позиції засобу дії (з чого виробляє); *інструмент* – репрезентує правобічну валентність позиції інструмента дії (чим виробляє). Аграрне виробництво (рослинництво) як процес також може містити такі (хоча й не всі) компоненти, які в мові номінуються відповідними субстантивами, наприклад: *виробник* – *садівник, орач, квітникар*; *інструмент* – *коса, борона* та ін. У межах вказаних валентностей вихідного дієслова й буде формуватися його словотвірна парадигма [Пор.: 7].

У цілому словотвірні значення віддієслівних субстантивів «можуть бути поділені на дві узагальнені групи: «носій процесуальної ознаки» і «дія або стан» (абстрагована, опредметнена дія – Р. П.), хоча між ними й немає різкої межі (зокрема, деривати – назви дії можуть набувати конкретних значень наслідку, продукту дії)» [8, 57]. Інакше кажучи, деривати зі словотвірним значенням виконавця дії протиставляються іншим девербативним субстантивам, реалізуючи облігаторну суб'єктну валентність, оскільки «дієслова цього семантичного класу позначають фізичну трудову діяльність, а поняття діяльності передбачає діяча» [9, 72]. У зв'язку з цим очевидно, що деривати з такою семантикою не можуть утворюватися від дієслів, які позначають процеси, що безпосередньо не здійснюються людиною (наприклад, дієслова *брунькуватися, бубнявити, буйнішати, буяти, дозрівати, стигнути, колоситися, рости, витися, відбрунькуватися, врунути, зріти, цвісти, квітнути, косичитися, кущитися, бур'янити, гнити, вигорати* (від спеки), *вимерзати, вимокати, випривати* (гинути під снігом), *вироджуватися, висихати, чахнути, відзеленіти, відквітнути, відплодоносити, дичавіти, в'янути, жовкнутися* та ін.), адже валентність таких твірних не передбачає наявності суб'єкта дії, що реалізується у похідних агентивах. Натомість інші мікрополя твірних вербативів достатньо мірою продуктивні в утворенні іменників такої семантики (*копач, орач, заст.оратай, фрезерувальник, віяльник, сушильник, садівник, сіяч, підрізчик, чеканщик, поливальник, косар, валкувальник, жнець, молотник, рубач* та ін.).

У лінгвістиці серед агентивних іменників прийнято виділяти дві групи найменувань виконавця дії «виконавець-неспціаліст» і «виконавець-спціаліст». Для субстантивів першої групи дія, яка характеризує виконавця, не є постійною і обов'язковою, а носить випадковий характер, вона не пов'язана з його професійною діяльністю: *копальник, , виробник* і т. д. Змістова структура цих іменників побудована за схемою «той, хто діє», наприклад : *готувач* «той, хто готує що-небудь», *копач* «той, що копає». На думку А. М. Хамідуліної, «агентивні найменування такого типу з'явилися в результаті чистого транспонування дієслівного змісту» [9, 71]. Похідні зі значенням виконавця-неспціаліста серед аналізованого нами масиву лексики представлені невеликою кількістю дериватів.

Натомість маємо значну кількість девербативів зі значенням виконавця-спціаліста від дієслів з конкретизованою семантикою, що позначають різноманітні конкретні процеси. У цьому випадку значний вплив на їх утворення має спеціалізація, яка закладена в самому характері дії, для виконання якої необхідні спеціальні знання, досвід: *орач, валкувальник, косар, садівник* тощо. Основою для побудови значенневої структури іменників-назв професій стали синтагми на зразок «робітник, що займається...» (*валкувальник* «робітник, що займається валкуванням», «робітник, який спеціалізується на ...», (*орач* «робітник, який спеціалізується на оранці»), «фахівець (спціаліст, майстер, робітник) з ...» (*садівник* «фахівець, майстер садівництва») тощо.

Механізація і автоматизація виробництва спричинили зростання продуктивності мотиваційних відношень між дієсловом й іменем – відношень участі у дії, а не її безпосереднього виконання. У тлумачних словниках це явище відображене за допомогою віддієслівних абстрактних іменників [Див.: 10]. Однак, на нашу думку, це не впливає на зміну мотиваційної бази для таких похідних. Твірними для назв виконавців-спціалістів виступають вербативи, оскільки, як зазначає О. П. Єрмакова, назви опредметненої дії формально можуть мотивувати іменники зі значенням суб'єкта дії, однак, будучи транспозиційними дериватами, назви опредметненої дії не здатні мотивувати такі субстантиви семантично, цю роль виконують їхні твірні дієслова [Див.: 4]. Стосовно цієї думки, продуктивним є підхід О. Кровицької, яка в межах агентивної семантики

виокремлює дві групи похідних: із словотвірним значенням „особа – виконавець дії“ та „особа – носій процесуальної ознаки“ [6, 10].

На кілька семантичних груп членує назви виконавців дії і Г. Дідківська [3, 18], зараховуючи сюди, окрім інших, дві принципово різні типи похідних – з одного боку, мотивованих дієсловами на позначення виробничої діяльності та, з іншого боку, мотивованих назвою предмета, що є продуктом праці чи обробляється, або ж мотивованих назвою матеріалу чи знаряддя праці. Ці семантичні типи назв професій, як засвідчує дослідниця, «найчисленніші і протистоять один одному. Слова, в основі найменування яких лежить назва дії і предмета (умовно назвемо їх дієслівним та іменним семантичним типом), характеризуються різним, аж до протилежності, ступенем узагальненості значення. Це яскраво виявляється при порівнянні назв обох типів» [3, 19]. Далі, порівнюючи названі типи (на прикладі слів *швець* і *чоботар*), дослідниця доходить висновку: «Значення слів, утворених від найменування дії, набагато ширше, більш узагальнююче, ніж значення слів, що походять від назви предмета. Крім того, назва дії береться як основа при найменуванні, але основною виробничою дією робота фахівця не обмежується, отже, значення слова ще більш розширюється. *Кравець* не лише крає, а *швець* шие; кожен з них є виконавцем і однієї, і другої дії; *тесляр* не лише теше, а й розпилує, струже, обробляє дерево, будує з нього, виготовляє деталі для виробів і т.д. Цілком протилежне спостерігаємо у слів другого семантичного типу, переважна більшість яких означає майстра, чия робота обмежується виробництвом предмета, взятого як основа при найменуванні» [3, 21]. Аналогічні відношення можна спостерігати й на матеріалі назв професій сільського господарства. Порівняймо, для прикладу, субстантиви *рисівник* „фахівець із рисівництва“, *парникар* „фахівець, який веде парникові роботи“, *квітникар* „той, хто займається вирощуванням квітів“, *льонар* «той, хто вирощує льон», з одного боку, та *орач (пługатар)* „той, хто оре землю плугом; той, працює біля плуга на копальних роботах“, *збиральник(збирач)* „той, хто збирає плоди, насіння та інші культури“, *підгортальник* „той, хто підгортає сільськогосподарські культури“, *загрібальник* „той, хто загібає сіно“ тощо.

Для сучасної української мови характерними є також назви людей за професією чи родом занять, у яких найменування вироблюваного предмета поєднується з найменуванням виробничої дії. Цей тип досить давній, принаймі він існував уже в давньоруській мові [2, 20]. Зафіксовані такі похідні й у сфері сільського господарства (наприклад, *льонобральник* „працівник, який бере льон“, *снопов'язальник* „той, хто в'яже снопи“, *землекоп* «робітник, який копає землю»). Такі деривати можуть мати й синонімічні однокореневі похідні, які мотивуються не іменниково-дієслівним словосполученням, а тільки дієсловом чи тільки іменником, пор.: *землекоп* – *копач*, *льонобральник* – *льонар*. Нерідко саме однокореневе похідне слово є ширшим за семантикою дериватом. Так, у наведеній як приклад парі *льонобральник* – *льонар* дериват *льонар* позначає людину, яка працює у виробництві льону на будь-якому його етапі (садіння, збирання, обробка тощо), а *льонобральник* – це особа, яка займається збиранням льону, при чому винятково за допомогою механізованої техніки, працює на льонобралці.

Зауважимо також, що чимало складних похідних вказують не на людину – виконавця дії, а на пристрій, механізм, інструмент, за допомогою якого виконується дія (такі похідні ми зараховуємо до семантичної позиції «знаряддя дії»). Пор.: *картоплесаджалка* «машина для садіння картоплі», *картоплечистка* «машина для знімання з картоплі шкірки», *картоплекопач* «машина для копання картоплі», *льономолотарка* «машина для очісування насінних головок і очищення насіння льону-довгунця», *льономочилка* «споруда для мочіння льону», *льоном'ялка* «машина для первісної обробки льону», *льоносівалка* «машина для сіяння льону», *льонотіпалка* «машина для тіпання льону», *льоночесалка* «машина для льоночесання» і т. ін. Аналізований семантичний тип займає проміжне місце між дієслівним та іменним типами у семантичному плані, ніби поєднуючи властивості їх обох, дієслівна частина узагальнює значення, а іменна – конкретизує, звужує його. Водночас чимало таких складних іменників загалом не мотивуються іменниково-дієслівним словосполученням, у якому дієслово вказує на дію, а іменник – на продукт, результат такої дії. Серед назв машин та пристроїв сільськогосподарського призначення зафіксовано чимало кількакорневих субстантивів, утворених за допомогою юкстапозиції чи композиції від існуючих у мові девербативів чи від іменниково-іменникових сполучень, наприклад: *активувати* – *активатор* – *біоактиватор*; *деградувати* – *деградація* – *біодеградація*, *бурак* + *комбайн* = *буракокомбайн* тощо.

Отже, поряд із похідними на позначення виконавця дії – людини маємо девербативи зі словотвірним наченням “знаряддя дії”. При цьому зазначимо, що нерідко значення виконавця дії поєднується зі значенням знаряддя дії в одній багатозначній лексемі як окремі лексико-семантичні варіанти. Наприклад, девербатив *копач* має значення «1. Робітник, що копає землю, землекоп // Той, хто займається копанням могил. 2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь // Машина для копання, викопування». Отже відбувається взаємопроникнення назв суб'єкта дії і назв знаряддя дії [1, 140].

До агентивних дериватів на позначення робітників у галузі сільського господарства відносимо й «чужі» для української літературної мови, хоча й доволі поширені в другій половині ХХ століття, іменники-радянізми з суфіксоїдом *-вод*. Вони називали професію людини, яка працювала в певній галузі сільського господарства. Наприклад, *буряковод, рисовод, овочевод, садовод, квітковод* тощо (ще більше таких дериватів позначали осіб, які були задіяні не в рослинництві, а тваринництві: *оленеvod, собаковод, свинеvod* та под.). Очевидно, що такі деривати не мотивуються безпосередньо дієсловом. Більше того, багато з них витіснено з ужитку й замінено в сучасній мові суфіксальними утвореннями (пор.: *рисівник, овочівник, садівник, квітникар* та ін.).

Загалом незважаючи на важливість аграрної сфери в житті людини, найменування аграріїв, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять невелику групу дериватів, поступаючи кількісно відсубстантивним похідним із тією ж лексичною семантикою (*виноградар, квітникар, льонар* і под.). Однак саме віддієслівні деривати на зразок *орач, сіяч, садівник* та под. становлять ядро тематичної групи назв працівників сільського господарства.

Отже, найменування аграріїв, мотивовані дієсловами ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові становлять неоднорідний пласт лексики як структурно (однокореневі та кількакореневі деривати), так і семантично (вказують на виконавця дії, що виконує різноманітні сільськогосподарські роботи (*орач*), на виконавця дії, який працює з певною сільськогосподарською технікою (*льонобральник*), на виконавця дії, який виконує певні вузькоспеціальні дії, етапи сільськогосподарських процесів (*чизелювальник*) тощо). У словотвірних парадигмах дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)» агентиви протиставляються іншим дериватам субстантивного блоку, а функціонуючи в мові, нерідко зазнають різноманітних семантичних модифікацій, зокрема звуження чи розширення семантики, об'єднання в одній лексемі кількох словотвірних значень («виконавець дії» та «знаряддя дії») тощо. Аналіз цих дериватів засвідчує також продуктивність загальнономовних моделей із суфіксами *-ник, -ач, -альник, -чик, -ар* та деяких інших. Подальший аналіз їх у контексті словотвірних парадигм дієслів ЛСП «аграрне виробництво (рослинництво)» дасть змогу виявити прогнозованість їх появи, окреслити їх мотиваційні зв'язки, узагальнити їх диференційні та інтегральні ознаки як елементів лексичної системи української мови.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Гумецька Л. Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV-XV ст. (лексико-семантичні типи і словотворча будова) / Л. Гумецька // Мовознавство. – Т.14. – К., 1957. – С. 18-31.
3. Дідківська Г. Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості) / Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – №5. – С.17-26.
4. Ермакова О. П. Расхождение формальной и семантической производности / О. Ермакова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Ташкентский гос. пед. ин-т. им. Низами, 1976. – С. 17-38.
5. Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С.14-17.
6. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVII ст. Семантика і словотвір / Ольга Кровицька. – Львів, 2002. – 211 с.
7. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01. «Російська мова» / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
8. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
9. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономаσιологическом аспекте / А. Хамидуллина // Исследования по семантике. Лексическая и семантическая семантика. – Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1981. – С. 67-74.
10. Шкатова Л. А. Мотивационные отношения глагола и имени в семантике названий лиц по профессии / Л. Шкатова // Исследование по семантике. Лексическая и синтагматическая семантика. – Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1981. – С. 60-67.

Summary. *The article studies the denominations of agricultural workers, motivated by verbs of lexical and semantic field “agricultural production (crop production)”, in the Ukrainian language. In particular, their semantic peculiarities are traced. Connections with analogical substantive derivative denominations, their functional abilities and typology are also revealed.*

Key words: *derivation from verbs, agentives, denomination of an agricultural worker, lexical and semantic field “agricultural production (crop production)”.*